

FRIEDRICH ENGELS

Mikä järjen soihtu sammuikaan,
sydän suuri lakkas' sykkimästä!

Elokuun 5. päivänä uutta lukua (heinäkuun 24. päivänä) vuonna 1895 Lontoossa kuoli Friedrich Engels. Ystävänsä Karl Marxin jälkeen (kuoli vuonna 1883) Engels oli nykyisen proletariaatin huomattavin tiedemies ja opettaja koko sivistyneessä maailmassa. Siitä saakka, kun kohtalo satutti Karl Marxin yhteen Friedrich Engelsin kanssa, molempien ystävysten elämäntyö tuli heidän yhteiseksi asiakseen. Voidaksemme siis ymmärtää, mitä Friedrich Engels on tehnyt proletariaatin hyväksi, on tehtävä itsellemme selväksi Marxin opin ja toiminnan merkitys nykyajan työväenliikkeen kehityksessä. Marx ja Engels ensimmäisinä osoittivat, että työväenluokka vaatimuksineen on nykyisen talousjärjestelmän välttämätön tuote, sillä tämä järjestelmä ehdottomasti luo ja organisoii proletariaatin samalla kuin porvaristonkin; he osoittivat, että ihmiskunnan vapauttaa sitä nykyään painavista vitsauksista järjestyneen proletariaatin luokkataistelun eivätkä joidenkin jalomielisten yksilöiden hyväätarkoittavat yritykset. Tieteellisissä teoksissaan Marx ja Engels ensimmäisinä selittivät, ettei sosialismi ole haaveilijoiden keksintö, vaan nykyisen yhteiskunnan tuotantovoimien kehityksen lopullinen päämäärä ja välttämätön tulos. Koko kirjoitettu historia on tähän saakka ollut luokkataistelun historiaa, toisten yhteiskuntaluokkien toisiin nähden saavuttaman herruuden ja

voittojen vaihtumista. Ja näin tulee jatkumaan, kunnes katoavat luokkataistelun ja luokkaherruuden perusteet: yksityisomistus ja järjestyksetön yhteiskunnallinen tuotanto. Proletariaatin edut vaativat näiden perusteiden hävittämistä, ja siksi niitä vastaan on suunnattava järjestyneiden työläisten tietoinen luokkataistelu. Ja kaikkalainen luokkataistelu on poliittista taistelua.

Nykyään koko proletariaatti, joka taistelee vapautensa puolesta, on omaksunut nämä Marxin ja Engelsin katsomukset, mutta silloin, kun nämä kaksi ystävästä ottivat 40-luvulla osaa sosialistiseen kirjallisuuteen ja aikansa yhteiskunnallisiin liikkeisiin, tällaiset katsomukset olivat aivan uutta. Silloin oli paljon sekä lahjakkaita että lahjattomia, sekä rehellisiä että epärehellisiä ihmisiä, jotka viehättyneinä taisteluun poliittisen vapauden puolesta, taisteluun tsaarien, poliisin ja pappien yksinvaltiutta vastaan eivät nähneet porvariston ja proletariaatin etujen vastakkaisuutta. Nämä ihmiset eivät voineet ajatellakaan, että työläiset esiintyisivät itsenäisenä yhteiskunnallisena voimana. Toisaalta oli paljon haaveilijoita, toisinaan nerokkaitakin haaveilijoita, jotka luulivat, että on vain saatava vallanpitäjät ja hallitsevat luokat vakuuttumaan nykyisen yhteiskuntajärjestelmän epäoikeudenmukaisuudesta, ja silloin on helppo saada maailmaan rauha ja yleinen hyvinvointi. He haaveilivat sosialismin aikaansaamista taistelutta. Ja vihdoin melkein kaikki silloiset sosialistit ja yleensä työväenluokan ystävät pitivät proletariaattia vain *mätäpaiseena*, he katsoivat kauhistuneina, miten teollisuuden kasvaessa tämä mätäpaisekin kasvaa. Sen tähden he kaikki mietiskelivät sitä, miten voitaisiin pysäyttää teollisuuden ja proletariaatin kehitys, pysäyttää »historian pyörä». Vastoin proletariaatin kehityksen aiheuttamaa yleistä kauhua Marx ja Engels perustivat kaikki toiveensa proletariaatin herkeämättömään kasvuun. Mitä enemmän proletareja on, sitä suurempi on heidän voimansa vallankumouksellisena luokkana, sitä lähempänä ja mahdollisempaa on sosialismi. Marxin ja Engelsin ansiot työväenluokan suhteen voidaan ilmaista lyhyesti näin: he opettivat työväenluokan tajuamaan ja tiedostamaan itsensä ja asettivat haaveiden tilalle tieteen.

Senpä tähden jokaisen työläisen pitää tuntea Engelsin nimi ja elämä, senpä tähden tässä kokoelmassamme, jonka tarkoituksena, samoin kuin kaikkien julkaisujemme tarkoituksena, on herättää luokkatietoisuutta Venäjän työläisissä, meidän on esitettävä katsaus Friedrich Engelsiin, nykyisen proletariaatin toisen suuren opettajan, elämään ja toimintaan.

Engels syntyi vuonna 1820 Barmenin kaupungissa Preussin kuningaskunnan Reinin maakunnassa. Hänen isänsä oli tehtailija. Vuonna 1838 Engelsin oli perhesyiden takia pakko mennä kesken kymnaasin liikeapulaiseksi erään bremeniläisen kauppahuoneen palvelukseen. Kauppatoimet eivät estäneet Engelsiä tekemästä työtä tieteellisen ja poliittisen sivistystasonsa kohottamiseksi. Jo kymnaasilaisena hän alkoi vihata itsevaltiutta ja virkailijain mielivaltaa. Filosofian tutkiminen vei häntä yhä pitemmälle. Siihen aikaan Saksan filosofiassa oli vallitsevana Hegelin oppi ja Engelsistä tuli tämän opin kannattaja. Vaikka Hegel itse ihailikin Preussin monarkista valtiota, jonka palveluksessa hän oli Berliinin yliopiston professorina, Hegelin *oppi* oli vallankumouksellista. Hegelin usko inhimilliseen järkeen ja ihmisen oikeuksiin sekä Hegelin filosofian perusteesi, että maailmassa on käynnissä alituinen muuttumis- ja kehitysprosessi, panivat ne berliiniläisen filosofin oppilaat, jotka eivät halunneet nöyrytyä silloisiin tosioloihin, ajattelemaan, että myös taistelu silloisia tosioloja vastaan, taistelu voimassa olevaa vääryyttä ja vallitsevaa pahaa vastaan perustuu ikuisen kehityksen maailmanlakiin. Kun kerran kaikki kehittyä ja toiset laitokset tulevat toisten tilalle, niin miksi sitten Preussin kuninkaan tai Venäjän tsaarin itsevaltius, mitättömän vähemmistön rikastuminen valtavan enemmistön kustannuksella, porvariston herruus kansaan jatkuisi ikuisesti? Hegelin filosofia puhui hengen ja aatteiden kehityksestä, se oli *idealistista* filosofiaa. Luonnon, ihmisen sekä ihmissuhteiden, yhteiskunnallisten suhteiden kehityksen se johti hengen kehityksestä. Marx ja Engels säilyttivät Hegelin ajatuksen ikuisesta kehitysprosessista*, mutta hylkä-

* Marx ja Engels sanoivat monesti, että älyllisestä kehityksestään he saavat monessa suhteessa kiittää suuria saksalaisia filoso-

sivät ennakkoluuloisen idealistisen katsomuksen; tarkastellessaan elämää he näkivät, ettei hengen kehitys selitä luonnon kehitystä, vaan päinvastoin — henki on selitettävä lähtien luonnosta, materiaasta... Päinvastoin kuin Hegel ja muut hegeliläiset, Marx ja Engels olivat materialisteja. Silmäillessään materialistisesti maailmaa ja ihmiskuntaa he huomasivat, että samoin kuin kaikkien luonnonilmiöiden pohjana ovat aineelliset syyt, niin ihmisyyhteiskunnankin kehitys määräytyy aineellisten voimien, tuotantovoimien kehityksestä. Tuotantovoimien kehityksestä riippuvat ne suhteet, joihin ihmiset asettuvat toisiinsa nähden inhimillisten tarpeiden tyydyttämiseen tarvittavien esineiden tuotannossa. Ja nämä suhteet sisältävät yhteiskuntaelämän kaikkien ilmiöiden, ihmisten kaikkien pyrkimysten, aatteiden ja lakien selityksen. Tuotantovoimien kehitys luo yksityisomistukseen nojaavat yhteiskunnalliset suhteet, mutta nyt näemme, että tuo sama tuotantovoimien kehitys riistää enemmistöltä omaisuuden ja keskittää sen mitättömän vähemmistön käsiin. Se hävittää omistuksen, nykyisen yhteiskuntajärjestelmän perustan, se pyrkii itse samaan päämäärään, minkä sosialistit ovat itselleen asettaneet. Sosialistien pitää vain ymmärtää, mikä yhteiskunnallinen voima on asemansa vuoksi nykyisessä yhteiskunnassa kiinnostunut sosialismin toteuttamisesta, ja saada tuo voima käsittämään omat etunsa ja historiallinen tehtävänsä. Tuo voima on proletariaatti. Engels tutustui siihen Englannissa, Englannin teollisuuden keskuksessa Manchesterissa, minne hän muutti vuonna 1842 astutuaan sen kauppahuoneen palvelukseen, johon hänen isänsä kuului osakkaana. Siellä Engels ei ainoastaan istuskellut tehtaan konttorissa: hän kävi likaisissa asuinkortteleissa, missä työläiset asustivat, näki omin silmin heidän köyhyytensä ja hätänsä. Mutta hän ei tyytynyt vain omiin havaintoihinsa, vaan luki kaiken mitä ennen häntä oli saatu selville Englannin työväenluokan asemasta, tutki huolellisesti kaikki viralliset asiakirjat, joihin hänellä oli tilaisuus tutustua. Näiden tutkimusten

feja ja muiden muassa Hegeliä. »Ilman saksalaista filosofiaa ei olisi tieteellistä sosialismiakaan», sanoo Engels.

ja havaintojen tuloksena oli vuonna 1845 ilmestynyt kirja »Englannin työväenluokan asema». Edellä jo mainitsimme, mikä oli Engelsin suurin ansio »Englannin työväenluokan asema» teoksen kirjoittajana. Jo ennen Engelsiäkin olivat monet kuvailleet proletariaatin kärsimyksiä ja osoittaneet, että sitä on autettava. Engels *ensimmäisenä* sanoi, että proletariaatti *ei ole ainoastaan* kärsivä luokka; että juuri se viheliäinen taloudellinen asema, jossa proletariaatti on, sysää sitä vastustamattomasti eteenpäin ja pakottaa taistelemaan lopullisen vapautumisensa puolesta. Ja taisteleva proletariaatti *itse auttaa itseään*. Työväenluokan poliittinen liike johtaa työläiset kiertämättä tajuamaan sen, ettei heillä ole muuta ulospääsyä kuin sosialismi. Toisaalta taas sosialismi tulee voimaksi vasta sitten, kun siitä tulee *työväenluokan poliittisen* taistelun päämäärä. Nämä olivat pääajatuksukset Engelsin kirjassa Englannin työväenluokan asemasta, ajatuksukset, jotka koko ajatteleva ja taisteleva proletariaatti on nyt omaksunut, mutta jotka silloin olivat aivan uusia. Mainitut ajatuksukset esitettiin kirjassa, joka oli kirjoitettu mukaansatempaavasti ja oli täynnä tosiperäisiä ja järkyttäviä kuvia Englannin proletariaatin hädästä. Tämä kirja oli kaamea syytös kapitalismia ja porvaristoa vastaan. Se teki tavattoman suuren vaikutuksen. Kaikkialla alettiin vedota Engelsin kirjaan teoksena, joka antaa parhaan kuvan nykyajan proletariaatin asemasta. Ei ennen vuotta 1845 eikä sen jälkeen tosiaankaan ole ilmestynyt ainoatakaan niin selvää ja tosiperäistä kuvausta työväenluokan hädästä.

Engelsistä tuli sosialisti vasta Englannissa. Manchesterissa hän otti yhteyden Englannin silloisen työväenliikkeen toimihenkilöihin ja alkoi kirjoitella englantilaisiin socialistisiin julkaisuihin. Paluumatkallaan Saksaan vuonna 1844 hän tutustui Pariisissa Marxiin, jonka kanssa hän oli jo aikaisemmin ryhtynyt kirjeenvaihtoon. Ranskalaisten socialistien ja Ranskan elämän vaikutuksesta Marxistakin oli tullut Pariisissa sosialisti. Siellä ystävykset kirjoittivat yhdessä kirjan: »Pyhä perhe eli kriittillisen kritiikin kritiikkiä». Tässä kirjassa, joka ilmestyi vuotta ennen kuin »Englannin työväenluokan asema» ja on suurimmalta osaltaan Marxin kirjoittama,

on laskettu perustat sille vallankumouksellis-materialistiselle sosialismille, jonka pääajatukset on edellä esitetty. »Pyhä perhe» on leikillinen nimitys filosofi-veljeksistä Bauereista ja heidän seuraajistaan. Nämä herrat saarnasivat sellaista arvostelua, joka on kaikkien tosiolojen yläpuolella, puolueiden ja politiikan yläpuolella, kieltää kaiken käytännöllisen toiminnan ja vain »kriittisesti» tarkkailee ympärillä olevaa maailmaa ja sen tapahtumia. Herrat Bauerit suhtautuivat proletariaattiin ylimielisesti ja pitivät sitä arvostelukyvättömänä massana. Marx ja Engels asettuivat jyrkästi tätä tolkutonta ja vahingollista suuntausta vastaan. Todellisen ihmispersoonar nimessä, hallitsevien luokkien ja valtion polkeman työläisen nimessä he vaativat taistelua paremman yhteiskuntajärjestyksen puolesta eivätkä sivusta seuraamista. Proletariaatissa he tietysti näkivät sen voiman, joka pystyy käymään tätä taistelua ja jonka etujen mukaista se on. Jo ennen »Pyhää perhettä» Engels oli julkaissut Marxin ja Rugen »Saksalais-Ranskalaisissa Vuosikirjoissa» »Arvostelevia kirjoituksia kansantaloustieteestä», joissa hän tarkasteli sosialismin kannalta silloisen talousjärjestelmän perusilmiöitä yksityisomistuksen herruudesta johtuvina välttämättöminä seuraamuksina. Kanssakäyminen Engelsin kanssa myötävaikutti epäilemättä siihen, että Marx päätti ryhtyä tutkimaan kansantaloustiedettä, sitä tiedettä, jossa hänen teoksensa saivat aikaan kokonaisen mullistuksen.

Vuosina 1845—1847 Engels oleskeli Brysselissä ja Pariisissa yhdistäen tieteelliset harrastuksensa käytännölliseen toimintaan Brysselin ja Pariisin saksalaisten työläisten keskuudessa. Siellä Engels ja Marx ottivat yhteyden salaiseen saksalaiseen Kommunistien Liittoon, joka antoi heidän tehtäväkseen esittää heidän kehittämänsä sosialismin perusperiaatteet. Siten syntyi vuonna 1848 julkaistu Marxin ja Engelsin laatima kuuluisa »Kommunistisen puolueen manifesti». Tämä pieni kirjanen on suurten teosten arvoinen: koko sivistyneen maailman järjestynyt ja taisteleva proletariaatti elää ja kulkee sen hengessä yhä vieläkin.

Vuoden 1848 vallankumous, joka puhkesi ensin Ranskassa, mutta levisi sitten muihinkin Länsi-Euroopan

mailhin, toi Marxin ja Engelsin kotimaahan. Siellä, Reinin Preussissa, he asettuivat Kölnissä ilmestyneen demokraattisen »Uuden Reinin Lehden» johtoon. Ystävykset olivat kaikkien vallankumouksellisis-demokraattisten pyrkimysten sieluna Reinin Preussissa. He puolustivat viimeiseen saakka kansan ja vapauden etuja taantumuksen voimilta. Jälkimmäiset pääsivät voitolle, kuten tunnettua. »Uusi Reinin Lehti» lakkautettiin, Marx, joka oli emigranttielämänsä aikana menettänyt Preussin alamaisten oikeudet, karkotettiin maasta, Engels taas otti osaa aseelliseen kansankapinaan, osallistui kolmesti taisteluihin vapauden puolesta ja kapinallisten kärsittyä tappion pakeni Sveitsin kautta Lontooseen.

Sinne asettui myös Marx asumaan. Kohta Engels tuli uudelleen liikeapulaiseksi ja myöhemmin myös liikekumppaniksi samaan kauppahuoneeseen Manchesterissa, jossa hän oli palvellut 40-luvulla. Vuoteen 1870 hän asui Manchesterissa ja Marx Lontoossa, mikä ei estänyt heitä olemasta mitä kiinteimmässä henkisessä yhteydessä keskenään: he kirjoittivat toisilleen miltei joka päivä. Tässä kirjeenvaihdossa ystävykset vaihtoivat mielipiteitään ja tietojaan ja jatkoivat yhdessä tieteellisen sosialismin kehittelyä. Vuonna 1870 Engels siirtyi Lontooseen ja vuoteen 1883 saakka, jolloin Marx kuoli, jatkui heidän yhteinen tarmokkaan työn täyttämä henkinen elämänsä. Sen tuloksena olivat Marxin »Pääoma», vuosisatamme suurin kansantaloustieteellinen teos, ja koko joukko suuria ja pieniä Engelsin teoksia. Marx tutki kapitalistisen talouden mutkallisia ilmiöitä. Engels valaisi erittäin helppotajuisesti kirjoitetuissa ja usein poleemisissa teoksissaan mitä yleisimpiä tieteellisiä kysymyksiä sekä menneisyyden ja nykyisyyden erilaisia ilmiöitä — materialistisen historiankäsityksen ja Marxin taloustieteellisen teorian hengessä. Näistä Engelsin teoksista mainitsemme seuraavat: poleeminen teos Dühringiä vastaan (jossa käsitellään suurkysymyksiä filosofian, luonnontieteen ja yhteiskuntatieteiden alalta)*, »Per-

* Se on ihmeteltävän rikassisältöinen ja opettavainen kirja. Valitettavasti siitä on käännetty venäjän kielelle vain vähäinen osa, joka sisältää historiallisen kuvauksen sosialismin kehityksestä (Tieteellisen sosialismin kehitys, 2. painos, Genève 1892).

heen, omistuksen ja valtion alkuperä» (käännetty venäjäksi, julkaistu Pietarissa, 3. painos, 1895), »Ludwig Feuerbach» (venäjäksi kääntänyt ja varustanut huomautuksilla G. Plehanov, Genève 1892), kirjoitus Venäjän hallituksen ulkopolitiikasta (käännetty venäjäksi genèveläisessä »Sotsial-Demokrat» lehden 1. ja 2. n:ossa), mainiot kirjoitukset asuntokysymyksestä ja vihdoin kaksi pientä, mutta erittäin arvokasta kirjoitusta Venäjän taloudellisesta kehityksestä (»Friedrich Engels Venäjästä», V. I. Zsulitšin käännös venäjän kielelle, Genève 1894). Marx kuoli ehtimättä tehdä loppuun valtavaa teostaan pääomasta. Kuitenkin pääpiirtein se oli jo valmis ja niinpä Engels ryhtyi ystävänsä kuoleman jälkeen raskaaseen työhön »Pääoman» II ja III osan viimeistelemiseksi ja julkaisemiseksi. Vuonna 1885 hän julkaisi II ja vuonna 1894 III osan (IV osaa hän ei ehtinyt saada valmiiksi). Näiden kahden osan valmistamiseksi oli tehtävä tavattoman suuri työ. Itävaltalainen sosialidemokraatti Adler oli oikeassa sanoessaan, että julkaisemalla »Pääoman» II ja III osan Engels pystytti nerokkaalle ystäväelleen suurenmoisen muistomerkin, johon hän tahtomattaan uursi lähtemättömin piirtein oman nimensä. Todellakin, nämä »Pääoman» kaksi osaa ovat kahden miehen — Marxin ja Engelsin — työtä. Muinaistarut kertovat monenlaisia liikuttavia esimerkkejä ystävyydestä. Euroopan proletariaatti voi sanoa, että sen tieteen ovat luoneet kaksi tiedemiestä ja taistelijaa, joiden väliset suhteet ylittävät liikuttavimmatkin muinaistarut ihmisten välisestä ystävyydestä. Engels asetti itsensä aina — ja yleensä aivan oikein — Marxin jälkeen. »Marxin aikana minä soitin toista viulua», kirjoitti hän eräälle vanhalle ystäväelleen. Hänen rakkautensa elävään Marxiin ja ihaileva kunnioituksensa vainajan muistoa kohtaan oli rajatonta. Tuolla järkkymättömällä taistelijalla ja johdonmukaisella ajattelijalla oli hartaasti rakastava sydän.

Vuosien 1848—1849 vallankumousliikkeen jälkeen Marx ja Engels harrastivat maanpaossa muutakin kuin tiedettä. Marx perusti vuonna 1864 Kansainvälisen Työväenliiton ja kokonaisen vuosikymmenen ajan johti tätä järjestöä. Myös Engels otti innokkaasti osaa sen

toimintaan. Kansainvälisen Työväenliiton toiminnalla, jonka tuli Marxin ajatuksen mukaan yhdistää kaikkien maiden proletarit, oli tavattoman suuri merkitys työväenliikkeen kehityksessä. Marxin ja Engelsin osuus yhteinliittäjinä ei päättynyt senkään jälkeen, kun Kansainvälinen Työväenliitto lakkautettiin 70-luvulla. Päinvastoin voidaan sanoa, että heidän merkityksensä työväenliikkeen henkisinä johtajina kasvoi alinomaa, sillä itse liikekin kasvoi herkeämättä. Marxin kuoleman jälkeen Engels yksin oli edelleenkin Euroopan sosialistien neuvoja ja johtaja. Hänen puoleensa kääntyivät neuvoja ja ohjeita saadakseen niin saksalaiset sosialistit, joiden voima karttui nopeasti ja herkeämättä hallituksen vainotoimenpiteistä huolimatta, kuin myös jälkeensä jääneiden maiden edustajat, esimerkiksi espanjalaiset, romanialaiset ja venäläiset, joiden oli harkittava ja punnittava ensimmäisiä askeleitaan. Kaikki he ammensivat vanhan Engelsin rikkaasta tieto- ja kokemusaarteistosta.

Marx ja Engels, jotka kumpikin taisivat venäjän kielen ja lukivat venäläisiä kirjoja, olivat erittäin kiinnostuneita Venäjän asioista, seurasivat myötätuntoisesti Venäjän vallankumousliikettä ja olivat kanssakäymisessä venäläisten vallankumousmiesten kanssa. Kumpikin oli tullut *demokraatista* sosialistiksi, joten demokraattinen *vihan* tunne poliittista mielivaltaa kohtaan oli heissä hyvin voimakas. Tämä välitön poliittinen tunne yhtyneenä poliittisen mielivallan ja taloudellisen sörön yhteyden syvään teoreettiseen tuntemukseen sekä rikas elämäkokemus tekivät Marxin ja Engelsin erittäin herkiksi juuri *poliittisessa* suhteessa. Sen vuoksi se sankarillinen taistelu, jota venäläisten vallankumousmiesten vähälukuinen joukko kävi mahtavaa tsaarihallitusta vastaan, sai osakseen mitä lämpimintä myötätuntoa näiden koeteltujen vallankumousmiesten sisimmässä. Sitä vastoin näennäisten taloudellisten etujen vuoksi tehdyt yritykset kääntyä pois venäläisten sosialistien välitömmimmästä ja tärkeimmästä tehtävästä — poliittisen vapauden valtaamisesta — näyttivät heidän silmissään luonnollisesti epäilyttäviltä ja he pitivät niitä jopa suoranaisena petoksena jaloa yhteiskunnallisen vallankumouksen asiaa kohtaan. »Proletariaatin vapautuksen

tulee olla proletariaatin oma asia», juuri sitä Marx ja Engels herkeämättä opettivat. Mutta voidakseen taistella taloudellisen vapautuksensa puolesta proletariaatin pitää vallata itselleen tietyt *poliittiset* oikeudet. Sitä paitsi sekä Marx että Engels näkivät selvästi, että Venäjän poliittisella vallankumouksella tulee olemaan suuri merkitys myös Länsi-Euroopan työväenliikkeelle. Monarkkinen Venäjä on aina ollut koko Euroopan taantumuksen tukipylväänä. Se tavattoman edullinen kansainvälinen asema, mihin Venäjän saattoi vuoden 1870 sota, joka kylvi pitkäksi aikaa eripuraisuutta Saksan ja Ranskan välille, tietysti vain lisäsi monarkkisen Venäjän merkitystä taantumuksellisenä voimana. Vain vapaa Venäjä, joka ei kaipaa enempää puolalaisten, suomalaisten, saksalaisten, armenialaisten ja muiden pienten kansojen sortamista kuin myöskään ainaista Ranskan ja Saksan usuttamista toisiaan vastaan, antaa nykyajan Euroopalle mahdollisuuden hengähtää vapaasti sodan rasituksilta, heikentää kaikkia taantumuksellisia aineksia Euroopassa ja lisää Euroopan työväenluokan voimaa. Sen vuoksi Lännenkin työväenliikkeen menestysten kannalta Engels toivoi palavasti poliittisen vapauden koittamista Venäjällä. Venäjän vallankumousmiehet menettivät hänesä parhaan ystävänsä.

Ikuinen muisto proletariaatin suurelle taistelijalle ja opettajalle Friedrich Engelsille!

*Kirjoitettu syksyllä 1895
Julkaistu ensi kerran 1896
kokoelmassa »Rabotnik»
n : o 1—2*

Teokset, 2. osa, s. 1—13